

Til Hr. Kammerraad Christensen

i Anledning af hans Artikel i dette Tidsskrifts 11te Binds
4de Hefte.

Hr. Kammerraadens Artikel er hverken med Hensyn til Indhold eller Form af den Beskaffenhed, at den fra min Side har Krav paa at imødegaas; thi hvad Indholdet angaar, da tillægger Artiklen mig Paastande og Anskuelser, som aldrig have været mine, og hvad angaar Formen, da høre Udtryk som «løse Paastande», «Forblindelse» o. L. ikke til dem, som ere tilstedelige, allermindst uden en Bevisførelse, og den er Hr. Kammerraaden bleven mig skyldig. Hr. Kammerraaden lægger rigtignok an paa at tale som den, der har Myndighed, men det er ikke lykkedes ham. Naar jeg denne Gang imødegaar ham, sker det af Hensyn til Tidsskriftet og dets Læsere.

Naar der Side 221 staar: «Det falske Spor,» Hr. K. mener vor Udvikling er kommet ind paa ved de pludselige Omvæltninger, som have fundet Sted i vore Landboforhold, «idet vi have foretrukket Selvejendom for Forpagtning og konserveret Bøndergaardene, har vi jo alt været inde paa i over hundrede Aar og aldrig ude af, om der end har været et kortere og et længere Tidsrum, da vi stode stille,» synes Hr. Kammerr. at anse Bøndergaardenes Konservering som knyttet til og betinget af Selvejersystemet; thi i vore Dage er der virkelig ikke gjort noget for at bevare Bøndergaardene, men adskilligt, der nok skal formindske deres Antal (— f. Ex. den tiende Gaard som Vederlag for Salg af Bøndergods —). Det er

Til Hr. Kammerraad Christensen

i Anledning af hans Artikel i dette Tidsskrifts 11te Binds
4de Hefte.

Hr. Kammerraadens Artikel er hverken med Hensyn til Indhold eller Form af den Beskaffenhed, at den fra min Side har Krav paa at imødegaas; thi hvad Indholdet angaar, da tillægger Artiklen mig Paastande og Anskuelser, som aldrig have været mine, og hvad angaar Formen, da høre Udtryk som «løse Paastande», «Forblindelse» o. L. ikke til dem, som ere tilstedelige, allermindst uden en Bevisførelse, og den er Hr. Kammerraaden bleven mig skyldig. Hr. Kammerraaden lægger rigtignok an paa at tale som den, der har Myndighed, men det er ikke lykkedes ham. Naar jeg denne Gang imødegaar ham, sker det af Hensyn til Tidsskriftet og dets Læsere.

Naar der Side 221 staar: «Det falske Spor,» Hr. K. mener vor Udvikling er kommet ind paa ved de pludselige Omvæltninger, som have fundet Sted i vore Landboforhold, «idet vi have foretrukket Selvejendom for Forpagtning og konserveret Bøndergaardene, har vi jo alt været inde paa i over hundrede Aar og aldrig ude af, om der end har været et kortere og et længere Tidsrum, da vi stode stille,» synes Hr. Kammerr. at anse Bøndergaardenes Konservering som knyttet til og betinget af Selvejersystemet; thi i vore Dage er der virkelig ikke gjort noget for at bevare Bøndergaardene, men adskilligt, der nok skal formindske deres Antal (— f. Ex. den tiende Gaard som Vederlag for Salg af Bøndergods —). Det er

imidlertid let nok at se, at her i Landet, hvor Bøndergaardens Nedlægning og Sammenlægning ikke lader sig udføre uden Lov eller Bevilling, men hvor Udstykning uden videre kan gaa for sig i stor Udstrækning, vil Bøndergaardenes Sønderlemmelse og gradvise Forsvinden langt lettere kunne finde Sted under Selvejersystemet end under Forpagtningssystemet. At Bøndergaarde og Forpagtning meget vel kunne bestaa Side om Side, synes Hr. Kammerr. selv at indrømme Side 225, hvor han taler om de svenske Bønder. Hvad nærværende Forfatter angaar, da har han ikke nogensinde taget Ordet for Nedlægning af Bøndergaarde, tværtimod har han for ganske nylig søgt at godtgjøre Nødvendigheden af at bevare Bøndergaardene for ikke efterhaanden at miste den væsentligste Del af Landbo-middelstanden.

Hr. Kammerraaden er aldeles uberettiget til (Side 221) at sige eller insinuere, at det Billede, jeg i mit Foredrag i national-økonomisk Forenings Møde d. 1. Marts om de engelske Grundejere gav af engelske Landboforhold, fra min Side var opstillet som et Forbillede, vi skulde følge. Intel har været fjernere fra min Tanke. I Artiklen «Engelske Grundejere» har jeg kun søgt at vise, at Ejendomsfordelingen i England kan betragtes fra et andet Standpunkt end det radikale; men jeg har aldrig tænkt paa at fremstille noget som Forbillede til Efterfølgelse af os*). Jeg tror nu overhovedet ikke paa, at det ene Lands Skikke, Sædvaner, Institutioner uden videre lade sig overføre paa det andet.

Naar Hr. Kammerr. endvidere slutter sin plastiske Fremstilling af de engelske Landboforhold — der nok ovenikjøbet

*) Af Foreningens Bestyrelse var jeg bleven opfordret til at holde et Foredrag, til hvilket mine Artikler i 3dje og 4de Hefte formentlig kunde afgive et Grundlag. De tvende Artikler staa forøvrigt ikke i nogensomhelst indbyrdes Forbindelse, med mindre det skulde være den i begge Lande paaviste Tilbøjelighed til ved kunstige Midler at lave Huse eller Bolssteder (cottages). Denne Tilbøjelighed, som i England kun er at træffe hos nogle faa radikale Forfattere og Politikere, er forøvrigt ikke af nogen ny Dato i England. Den anbefales for mange Aar siden af St. Mill.

skal være en Kopi af mit Billede — med disse Ord: — «hvor Ejerne have højst $1\frac{1}{2}$ til 2 pCt. af deres Penge, Forpagterne derimod mindst 10 pCt., men den simple Arbejder næppe det nødtørftigste Livsophold og ikke den mindste Udsigt til at forbedre sine Kaar, end sige til at arbejde sig op til en selvstændig Livsstilling. Vi kunne prise os lykkelige ved, at Sligt er en Umulighed hertilands,» — maa man spørge, hvori vor store Lykke bestaar. Bestaar den deri, at vore Godsejere ikke ere rige nok til at lade sig nøje med $1\frac{1}{2}$ til 2 pCt., men maa gaa deres Forpagtere adskilligt nærmere? — I Reglen anses det for et Held, at Grundejeren er rig nok til at være skaaansom ligeoverfor sin Forpagter. Forøvrigt har jeg aldrig sagt eller skrevet, at den engelske Godsejer højst har $1\frac{1}{2}$ til 2 pCt. af sine Penge. — Eller bestaar vor Lykke deri, at vore Forpagtere ere adskilligt vanskeligere stillede? — Eller deri, at vor Markarbejder (Indsidder) har et saa meget rigeligere Livsophold og langt bedre Udsigt til at forbedre sine Kaar og arbejde sig op til en selvstændig Livsstilling end den engelske? Det turde dog være tvivlsomt; men den engelske Arbejder stiller langt større Fordringer til Livet end den danske. Den simple Markarbejders Stilling er aldrig saa overmaade god i noget Land; men i England turde den vel maale sig med den i de fleste Lande. Der er imidlertid overordenlig stor Forskjel i hans Stilling i de forskjellige Egne i England, og den er — ja, er det ikke uheldigt? — ringest og uslest i de sydlige Grevskaber, hvor den lille Ejendom og Selvejendom er mest fremherskende, bedst i de nordlige Grevskaber, hvor de store Landbrug ere de dominerende. 1867 blev der nedsat en kongelig Kommission, som skulde undersøge, hvorvidt Fabriklovens Principer lode sig anvende med Hensyn til Kvinders og Børns Benyttelse ved Agerbruget, særlig med den Hensigt at sikre Børnene en bedre Opdragelse. For Englands Vedkommende udkom Kommissionens Rapport 1870 og giver en meget fyldig Fremstilling af Markarbejderens Kaar hele England over. Heraf fremgaar det nu blandt Andet, at medens Arbejderen i de sydlige Grevskaber Alt i Alt kun tjener 10—11 sh. om Ugen, har han i de nordlige 15—18 sh. om Ugen og i de midterste og østlige

12—16 sh. Hertil kommer endnu, at Kullene i de sydlige Grevskaber ere meget dyre, hvorved Daglønnen svinder endnu mere ind. Arbejdernes Boliger er ogsaa langt ringere i de sydlige end i de nordlige Grevskaber. I de Boliger, som man opførte for Markarbejdere i Northumberland i 1863, da jeg var der, var der altid beregnet 5 Stuer til en gift Arbejderfamilie. Der er selvfølgelig en meget stor Forskjel i de forskjellige Egne. I et af de vestlige Grevskaber, Derby, forrenter Arbejderen tilligemed sit Hus en Jordlod, hvorpaa han kan holde en Ko, hvad har bevirket, at Dødeligheden imellem Smaabørn er aftagen i en mærkelig Grad. I Derby faar Arbejderen 6 Tons Kul til 8 sh. pr. Ton, medens Arbejderen i Berk kun faar 1 Ton, som beregnes ham til 25 sh. — — Medens Arbejderen i de sydlige Grevskaber er for sløv og ynkelig til at bekymre sig om Noget, mindst af Alt om Børnenes Opdragelse, er Arbejderen i de nordlige Grevskaber kraftig og frejdig og tilbøjelig til at sørge godt for Børnenes Opdragelse.

I vort Naboland Sverige have vi, siger Hr. Kammerraaden (S. 222), et tilstrækkeligt afskrækkende Exempel paa, hvad Frugt dette engelske System bærer, overført paa nordisk Grund. Forf. kunde gjerne have sparet sig den efterfølgende Fremstilling af de svenske Godsforhold; thi forudsat, at Fremstillingen er rigtig, hvorom nærværende Indsender ikke har nogen Mening, beviser den kun, at man kan bære sig meget taabeligt og uretfærdigt ad i Sverig. Men de svenske Godsejere maa tage Skylden helt og holdent paa sig selv og kunne ikke engang undskylde sig med, at deres Færd er en Efterligning af det engelske System. Til at gennemføre, hvad Hr. Kammerraaden kalder det engelske System (ihvorvel det maaske med nok saa megen Føje kunde kaldes det meklenburgske), har England brugt et Par Aarhundreder. I et kapitalfattigt Land, hvor Agerbruget staa paa et sammenlignelsesvis meget primitivt Standpunkt, paa en Studs at ville gennemføre et System, som har kostet et rigt Land uhyre Kapitaler, tilsvarende Indsigt og dertil et Par Aarhundreder, kan kun stemples som en Galskab, der som saa megen anden Galskab vil kræve mange Ofre. De svenske Godsejere, som

forpagtede deres Bøndergaarde bort paa 15—20 Aar (S. 225), kunde snarere stemples som Efterlignere af nordengelske og sydsjællandske Godsejere. — Hertil kommer endnu, at som afskrækkende Exempel for os Danske er Exemplet slet valgt; thi med deres bedste Vilje skulde vore Godsejere nok være fri for at følge det, da Bondejorden i mange Tider har været unddraget Godsejerens Vilkaarlighed. Man faar imidlertid at vide, at Hr. Kammerraaden har været i Sverig og mener at kjende svenske Godsforhold.

«Men,» siger Hr. K., «Udstykningen maa vi i alt Fald have indskrænket; den er altfor voldsom, blive vi ved som hidtil, ende vi i «almindelig Elendighed» *). Ingensinde. De Tal, Hr. K. regner med, ere ikke ganske at lide paa.» (Side 226). Og nu faar man at vide, at det statistiske Bureau bliver saa vilkaarligt og upaalideligt oplyst af Amtstuerne, at dets Tal ere aldeles upaalidelige. Man maa desuden ikke regne alle Huse under 1 Td. Hartkorn til Husene, idet man tillige underrettes om, «at der ikke alene i Jylland, men ogsaa paa Øerne er mangfoldige Brug med under 1 Td. Htk., der fuldkommen svare til Hel- (!) og Halvgaarde paa flere Tdr. Htk.» Det er bekjendt nok, at der særlig i Jylland, langt mindre paa Øerne, findes Ejendomme paa under 1 Td. Htk., der snarere ere at betragte som Bolssteder og Smaagaarde end som Huse; men at der i Jylland skulde findes Steder i Tusindtal med under 1 Td. Htk., der fuldkommen svare til Hel- og Halvgaarde med flere Tdr. Hartk., maa indtil videre betvivles. Hr. Kammerraaden slutter saa med følgende mærkelige Udtalelse: «Hr. K. kommer saaledes til at reducere sine «Husmands-lodder» med noget meget anseligt. Det overstiger næppe Halvdelen af Gaardenes Antal, om det er saa stort» **). Disse Husmandslodder skulde altsaa ikke overstige c. 37 000, medens Statistisk Bureau angiver Husenes Antal 1873 saaledes:

*) Er det ikke en vakker Maade at citere en Forfatter paa.

**) Fremhævet af Indsenderen,

Fr. Krebs

Klassen fra 2 Skpr.	Kl. fra 1 Fdk.
til under 1 Td. Hartkorn.	til under 2 Skpr. Htk.
65 672 med 33 376 Tdr. Htk.	38 925 med 5065 Tdr. Htk.
Kl. under 1 Fdk. Htk.	Jordløse Huse
26 565 med 369 Tdr. Htk.	31 253.

Procentvis bliver Tilvæksten fra 1860 til 1873 angivet saaledes af Stat. Bureau:

Paa Øerne (uden Bornholm)	Antal.	Hartkorn.
Eor Huse fra 2 Skp. til under 1 Td. Htk.	+ 8,4 pCt.	+ 9,8 pCt.
- - - 1 Fdk. - - - 2 Skp. -	+ 23,2 —	+ 19,1 —
- - - under 1 Fdk. Htk.	+ 52,1 —	+ 47,0 —
- jordløse Huse	+ 1,7 —	—
I Jylland.		
For Huse fra 2 Skp. til under 1 Td. Htk.	+ 13,2 pCt.	+ 11,4 pCt.
- - - 1 Fdk. - - - 2 Skp. -	+ 34,9 —	+ 28,3 —
- - - under 1 Fdk. Htk.	+ 33,0 —	+ 16,4 —
- jordløse Huse	+ 11,7 —	—

Men efter ovenstaaende Hr. Kammerraadens Oplysninger bliver der virkelig ikke Andet for Bureauet at gjøre, end at pakke sammen og lukke. Imidlertid vil jeg dog tillade mig at fremkomme med nogle Bemærkninger med Hensyn hertil. Jeg har haft meget betydelige Udskrifter fra en Amtstue; denne Udskrift omfattede et af Landets største Godser — nemlig Ejendomsfordelingen før og 10 Aar efter det stedfundne Godssalg. Jeg opdagede ingen saadan Uoverensstemmelse imellem Skatteregistrenes og Virkelighedens Husantal. Jeg har i mange store Sogne selv undersøgt dette Forhold og altid fundet god Overensstemmelse imellem Bureauets Opgivelse og Virkeligheden. Men sæt nu ogsaa, at Amtstuernes Skatteregister led af de Skrøbeligheder, Hr. Kammerraaden tillægger dem, saa er det næppe rimeligt at antage, at de skulde forandre dem eller skifte System fra Aar til Aar, tværtimod er man berettiget til at antage, at de enkelte Amtstuers Register førtes efter samme Principer i 1873 som i 1850 og altsaa de formentlige Fejl vare de samme 1850 og 1873. Heraf følger igjen, at den Forøgelse af Husenes Antal, hvormed jeg hovedsagelig befatter mig, vistnok er tilstrækkelig korrekt angivet. For at holde os til Hr. Kammerraadens eget Sogn, saa skulde der i Hørs-

holm efter hans egen Paastand kun findes 16 Husmandslodder; thi Gaardenes Antal er 32. Efter Bureauets Opgivelse har det 7 Huse med fra 2 Skp. til under 1 Td. Htk. med i Alt 3 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. $2\frac{1}{4}$ Alb. Htk., 39 Huse med fra 1 Fdk. til 2 Skp. Htk. med i Alt 2 Td. 6 Skp. 3 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. Htk., 38 Huse med under 1 Fdk. Htk. med i Alt 5 Skp. 3 Fdk. $1\frac{1}{2}$ Alb. Htk., samt 10 jordløse Huse. Forøvrigt maa hele dette Spørgsmaal blive et Mellemværende imellem Kammerraaden paa den ene Side og Stat. Bureau med Amtstuerne paa den anden Side. Hvad mig angaar, vil jeg indtil Videre holde mig til Bureauets Tal — ganske sikkert ikke til Hr. Kammerraadens.

«Den Ulykke, som skal være sket ved Udstykningen siden 1850, eksisterer kun i Hr. K.'s Fantasi og det Samme gjælder om «de mange Millioner, den skal have slugt.» «Hr. K.'s løse Paastand o. s. v.» (S. 229). Slige Modsigelser ere i Indhold altfor løse og i Formen for uartige til at fortjene Svar.

S. 230. Fordi Landbrug er Landets Hovedindustri, gives der dog ogsaa anden berettiget Industri. Der er næppe nogen Modsigelse imellem min Ytring, at Agerbruget er Landets Hovedindustri og mit Raad til Gaardmandssønnen, at vende sig til almindelig borgerlig Næring istedetfor at være med til at slagte sin Faders Gaard. Agerbruget som Hovedindustri vinder vist ikke Noget ved, at Bøndergaardene udparcelleres imellem Børnene.

Det burde ikke være nødvendigt at gøre Hr. Kammerraaden opmærksom paa, at Spadedriften er langt mere indbringende end den almindelige Drift, selv om Jorden ikke drives som Have o: med Havesager til Salg. «Det er ikke godt at vide, hvilke lovlige Midler» — til at formaa Husmanden til at drive sin Jord som den bør drives — «Hr. K. har tænkt paa; han nævner ingen.» Hr. Kammerr. kjender maaske ingen; der blev imidlertid i Mødet d. 1. Marts paavist et, og der gives vel ogsaa flere; men Hr. Kammerraadens Oplysning ligger mig ikke meget paa Sinde.

Med Hensyn til hans artige Slutningsbemærkning, Side 231—32; skal jeg dog bemærke, at jeg var praktisk Landmand og personlig deltog mere i Markarbejdet end de Fleste udenfor Bondestanden længe, mindst 10 Aar, før jeg begyndte

at skrive om Landboforhold, og at jeg vist fuldt saa meget som Hr. Kammerraaden har haft og benyttet Lejligheden til at blive bekendt med Forholdene i Landets forskjelligste Egne, samt at jeg aldrig har indladt mig paa at skrive om vore sociale Forhold uden først, saa vidt det lod sig gjøre, at have undersøgt de faktiske Forhold. Jeg er maaske mere end de Fleste af dem, som befalte sig med disse Spørgsmaal, gaet aposteriorisk tilværks. — Og naar saa den ærede Forfatter, ligeledes imod Slutningen, udtaler Ønsket om i det Væsenligste at holde fast paa den Fordeling af den danske Jord, vi nu ere naaede til, røbe hans Angreb paa mig en besynderlig Selvmodsigtelse; thi min Virksomhed gaar jo netop ud paa, at vi saa lidt som mulig fjerne os fra den nuværende Jordfordeling. Det er derfor, at jeg har modarbejdet ethvert Forsøg paa ved kunstige Midler (agrarske Love) at forøge Husmandsklassen, og naar jeg har ivret imod Udstykningen, saa har Talen fra min Side aldrig været om den Slags Udstykning, som kræves af en mangelfuld Udskiftning, men om den Udstykning, der desto værre nu bliver altfor almindelig og som truer med at skille os af med vore bedste Bøndergaarde. Til den Slags Udstykning regner jeg Delingen af en Bondegaards Jorder, naar Forældrene dø, imellem Børnene, fordi disse Intet have lært. — Jordbruger kan jo Enhver være!

Hvad saa endelig angaar det lille Appendix om Hørsholm Gods, som Forfatteren skjænker os i Tilgift, er det mig med min bedste Vilje ikke muligt at se, hvorledes denne Sammenligning mellem Hørsholms Gods's Tilstand i Aaret 1761 og i Aaret 1861 giver nogetsomhelst «Bidrag til Oplysning om det fortærskede Spørgsmaal, hvorvidt det lille Agerbrug kan give og giver et ligesaa stort Udbytte som det store». Det Komplex af Steder, der betegnes som Hørsholm Gods, indbefattede 1861 efter Forfatterens Opgivelse 296 større og mindre Gaarde og 885 Huse, hvoraf 224 jordløse, altsaa en Blanding af stort, middelstort og lille Agerbrug, i hvilken Blanding dog det middelstore Agerbrug har den langt overvejende Del af Jorden. Ved det lille Agerbrug forstaas jo i Reglen Husmands- og Bolsmandsdriften, som den findes i Frankrig og Belgien, og ved

det store Herregaards- eller Avlsgaardsdriften. I Belgien og Frankrig findes meget faa Jordbrug, der svare til vore større og mindre Bøndergaarde. — Galt vilde det være, om der ikke var gjort et vældigt Fremskridt i et helt Aarhundrede, især naar man husker paa, at Agerbrug og Bondestand 1761 var sunket saa dybt som vel tænkeligt. Heller ikke maa man glemme, hvor ganske særlig Bønderne i Kronborg og Frederiksborg Amter bleve begunstigede, da de modtog deres Steder til Selvejendom.

Idet jeg slutter, skal jeg kun bemærke, hvad maaske er overflødigt, at jeg ikke er i Slægt med Familien Rosifengius, der for Tiden synes at nyde megen Anseelse her i Landet.

F. Krebs.

Til Hr. Stiftsfysikus Krebs.

Foranstaaende «Svar» er baade hvad Form og Indhold angaar af en saadan Beskaffenhed, at Forfatterens Slutningsforsikring vistnok vil fremkalde mere end ét vantro Smil. Skjønssomme Læsere ville vurdere Hr. Stiftsfysikus Krebs's Polemik efter Fortjeneste og billige, at jeg ikke indlader mig videre med ham. Blot én faktisk Oplysning bør jeg ikke tilbageholde. Hørsholm Sogn, som Hr. K. fremhæver S. 363, tæller ganske rigtig 38 Ejendomme med under 1 Fdk. Hartkorn og 39 med fra 1 Fdk. til 2 Skpr. Hk.; men iblandt disse er ikke en eneste Husmandslod; det er udelukkende Hus- og Havepladser. Af samme Sogns 7 Ejendomme med Hartkorn fra 2 Skpr. til 1 Td. er kun én Husmandslod, Resten Embedsjord eller henlagte under Ejendomme i Nabo sognene. I Hørsholm Sogn er der saaledes ingenlunde 84 Husmandslodder, men kun — én.

C. Christensen.

Da Hr. Stiftsfysikus Krebs har samtykket i, at et Korrekturafræk af hans Svar tilstilledes Hr. Kammerraad Christensen til Gjennemlæsning, blev det muligt allerede i dette Hefte at optage ovenstaaende Replik.

Red. benytter Lejligheden til at meddele, at den Hr. L. og den Anmeldelse, hvorom Stiftsfysikus Krebs taler i sin Artikel «Jordudstyknngen og Industrien», er Hr. Overretsprokurator Lassen og den af ham i sin Tid i «Morgenbladet» leverede udførlige Anmeldelse af Stiftsfysikus Krebs's Værk «Det gamle og det nye Samfund». At dette ikke allerede tidligere er blevet meddelt, skyldes en Forglemmelse, hvorpaa en ny Artikel om Jordudstyknngen af Overretsprokurator Lassen i «Morgenbladets» Nr. 100 af 1. Maj d. A. har henledet vor Opmærksomhed.

Red.
